Fæstere og fæsteforhold under Tersløsegaard 1686—1788

Af **Kirsten Nørregaard.**

Tersløsegaard var en lille hovedgaard paa 35 tdr. hk. fri hovedgaardstakst og 6 tdr. skovskyld. Desuden hørte til gaarden en del kirketiende. I 1769 27 tdr. hk. af Tersløse kirketiende og 15 tdr. hk. af Skellebjerg kirketiende. Af bondegods havde gaarden næsten hele Tersløse sogn og en del strøgods i de omliggende sogne. — Efter rigsadmiral Bjelkes død 1683 ejedes gaarden i de følgende menneskealdre af hans datter og dennes datter, indtil den 1743 gik over i borgerlig eje, købtes af landsdommer Johs. Christensen, der atter 1745 sælger godset til Ludvig Holberg for 10,000 rdl. 1749 testamenterer Holberg Tersløsegaard og Brorupgaarden (købt 1741) til Sorø Akademi, som overtager ledelsen 1751 og ejerskabet 1754 ved baronens død.

Et indtryk af Tersløsegaardbøndernes liv kan man faa ved studium af fæsteprotokollen 1686—1786 og skifteprotokollen 1704—1786, som begge er bevarede paa landsarkivet. I skifteportokollen er der en stor lakune 1718—1748. Fæsteprotokollen er nogenlunde, men ogsaa kun nogenlunde fuldstændig. I de følgende opstillinger danner disse 2 protokoller rygraden, desværre er der ikke meget mere end denne rygrad, da der ikke har været tid til at sætte kød paa benene. I haab om, at det muligvis kunde have interesse for jordens nuværende ejere og for personalhistorikere er her givet saa fuldstændige lister, som det har været muligt, af ejerne af fæstegaardene op-

stillet efter matrikelsnumre. Da disse sidste vexler gennem aarhundredet, er de sidste matrikler lagt til grund. Det vil for hovedbyerne i sognet, Tersløse, Karsholte og Atterup, sige matrikelsbøger fra 1788. — Som nævnt er heller ikke fæsteprotokollen fuldstændig. For at udfylde huller og faa fuldstændigere oplysninger om landgilde og hoveri har jeg maattet ty til andre kilder. I 1743 findes i landstingets skøder for Sjælland s. 609 en afskrift af en jordebog. De næste jordebøger findes i de hoverireglementer, der indsendtes til rentekammeret i henhold til lovene om hoveriets betsemmelse 1769 og 1773. De er nu i rigsarkivet. Endelig er der specificationer over godset 1784 og 1788 i en pakke jordebøger fra godserne i Holbæk amt 1770—1818 i landsarkivet.

I det følgende er gaardene opstillet by for by. For hver gaard staar et matrikelsnummer og derunder gaardens vekslende størrelse. De fire tal svarer til tdr., skp., fjk. og alb., f. ex. er 5.2.1.1. 5 tdr. 2 skp. 1 fjk. og 1 alb. Derefter følger fire kolonner. I den første staar aaret for fæstebrevets affattelse (der ikke altid falder sammen med aaret for overtagelsen af gaarden. Gaardmanden kunde godt sidde et par aar uden brev.). I næste kolonne staar fæsterens navn. Stavemaaden er i protokollerne meget vexlende. Her maa gøres opmærksom paa, at ikke alene Kristen bruges for Kristian, men Ole for Oluf og Lars for Laurids og omvendt, ganske i flæng. — Om forholdet til Forgængeren er dertil føjet »Søn« eller »ægter Enken«. I tredie kolonne er opført aarsagen til overtagelsen af fæstet, saa vidt den kendes. Naar der ud for et navn staar »Dødsfald«, »Alderdom«, »Armod« eller »Forsiddelse«, er det altsaa f o r g æ n g e r e n s dødsfald, alderdom etc., der er anført. Endelig er der forskellige tilløb til en fjerde kolonne, idet overskuddet eller underskuddet for arvingerne ved skifteforretningen er meddelt for de fæstere, hvor tal haves; de tre tal er rigsdaler, mark og skilling. Der holdtes skifteforretning baade ved mandens og konens død. Paa

aktivsiden opregnes bohave, rede penge, besætning og kornbeholdning, paa passivsiden herremandens krav: restancer, brøstfældighed, den besætning og den saasæd, der bør forefindes etc., og resultatet blev for arvingerne som oftest negativt.

Herefter følger saa de bønder, der har fæstet gaard paa Tersløse gods, baronjet Holberg, stavnsbaandsaarhundredet igennem, fæstebønderne fra den egn og den tid, hvor modellen til Holbergs »Jeppe paa Bjerget« har levet.

Merløse herred, Tersløse sogn.

1. Tersløse by hører til Tersløsegaards gamle gods. Ca. 100 tdr. hk. matrikuleret jord udgør dens tilliggende efter en jordebog fra 1770'erne. Det var fordelt paa ca. 20 bondegaarde. 1686 er der ca. 22 hele gaardes jord fordelt paa hele og halve gaarde af forsk. størrelse. Kort efter Holbergs død er der foregaaet en omrebning til 20 gaarde à 5.4.2.1$^{3}/_{11}$, mens en jordebog fra 1788 viser kun 18 gaarde à 5.4.2.1$^{3}/_{11}$. Herefter følger fæsterne paa de enkelte gaarde, der er opført i rækkefølge efter matrikelsbøger fra 1788. Gaarde, der er forsvundet i aarhundredets løb, ved omrebninger og lign., er opført paa den plads, hvor de staar i ældre jordebøger.

I a. (findes ikke i jordebogen 1788).
1730: 5.2.1.1; 1762: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Peder Eriksen. 1713. ÷ 81.3.3.
1730. Lars Jørgensen. Dødsfald.
1762. Peder Larsen, Søn. Alderdom. 1769. ÷ 38.
1774. Søren Olsen. Forsiddelse.

I. Gaard. 1732: 5.2; 1777: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Jens Bertelsen.
1732. Mads Hansen Kaare. Alderdom. 1751. ÷ 61.1.6.
.....
Gl. Hans Nielsen.
1777. Niels Christensen.

2. Gaard. 1724: 5.2.2.2; 1782: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Rasmus Nielsen.
1724. Peder Laursen. Dødsfald.
1752. Laurs Pedersen, Søn. Dødsfald.
1782. Søren Christensen. Dødsfald. Bondefoged.
Denne sidste, Søren Christensen, er fri for hoveri mod, at han „beretter, hvad der i smug gaar i svang paa godset, akademiet til skade".

3. Gaard. 1719: 5.5.1.2; 1777: 5.1.2.1$^{3}/_{11}$.
Søren Andersen.
1719. Rasmus Laursen. Armod. Skovfoged.
1744. Niels Rasmussen, Søn. Overdragelse.
1777. Friedrich Christiansen. Overdragelse. Svigersøn.
.....
1788. Hendrik Christensen.

4. Gaard. 1725: 5.1.2.1; 1743: 5.3.2.1; 1779: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Christoffer Ibsen. 1708: ÷ 134.2.11.
1725. Jens Jacobsen. Dødsfald. Ægter enken.
1762. Ole Rasmussen. Dødsfald.
1779. Niels Madsen. Dødsfald. Tjenstudygtig.

5. Gaard. 1721: 5.1.2.2; 1774: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Enevold Kristensen.
1721. Christen Madsen, jyde. Sygdom. Ægter datteren.
1734. Jacob Larsen. Gaardbytte. Karsholte.
.....
Knud Bertelsen.
1747. Rasmus Hansen. Alderdom. 1773: ÷ 160.2.13.
1774. Jørgen Larsen. Dødsfald.
Paa følgende 2 gaardes plads er der i matriklen 1788 kun 1 gaard:

6 a. Gaard. 1719: 5.3.2.1; 1743: 5.1.2.2; 1771: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
1719. Peder Pedersen. Ingen brev.
1723. Jep Mortensen. Alderdom.
.....
Unge Niels Jensen.
1771. Per Knudsen. Restancer.

6 b. Gaard. 1694: 5.3.0.2; 1753: 5.3.2.1; 1776: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Jens Jørgensen.
1694. Peder Jørgensen. Armod. 1711: ÷ 20.2.8.
1731. Jens Nielsen Kaare. Dødsfald.
.....

Christen Pedersen.
1753. Mads Christensen, søn. Alderdom. 1766: ÷ 42.4.
1776. Unge Hans Nielsen. Frasættelse.
Følgende gaard, der var nr. 8 i en jordebog fra 1743, er forsvundet ved omrebningen i 1750'erne:

Gaard. 4.7.2.2.
1705. Jørgen Nielsen.
1721. Niels Jørgensen, søn. Dødsfald. 1750: 0.0.0.

7. Gaard. 1701: 5.4.3.; 1777: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$
Christen Hansen.
1701. Bertel Christensen, søn. Dødsfald. 1716: ÷ 46.5.3.
1729. Jens Andersen. Karsholte.
.....
Lars Kaare. 1777: ÷ 45.3.½.
1777. Jens Olsen. Dødsfald. Ægter enken.

8. Gaard. 1704: 5.5.3.1½; 1725: 5.7.1.2; 1756: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
1704. Hans Jørgensen. 1708: 28.2.0.
1725. Rasmus Olsen. Dødsfald. H. J.s partner.
1738. Laurids Rasmussen. Alderdom. 1750: ÷ 4.1.3.
.....
Anders Kaare.
1756. Søren Nielsen. Forsiddelse. Ladefoged.
c. 1788. Hans Larsen.

9. Gaard. 1686: 5.7.2.1; 1752: 5.2.2.1; 1786: 5.4.2.1¾.
Hans og Christoffer Jørgensen.
1686. Laurs Ibsen. Karsholte.
1714. Jep Laursen, søn. Overdragelse.
c. 1743. Mikkel Rasmussen.
.....
1792. Christoffer Jensen. Armod.
1786. Jacob Christoffersen, søn. Overdragelse.

10. Gaard. 1711: 5.6.1.2; 1756: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Peder Sørensen.
1711. Jørgen Laursen. Dødsfald.
.....
Christen Pedersen. Smed.
1736. Hans Ibsen.
1756. Jens Larsen. Forsiddelse. 1769: ÷ 19.4.3.
1772. Jens Christensen. Dødsfald.

11. Gaard. 1708: 5.5; 1776: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Mogens Rasmussen og Jørgen Jensen.
1708. Jacob Rasmussen.
M. R. opgiver, da Jørgen Jensen er blevet afsindig.
c. 1743. Rasmus Jacobsen, søn.
.....
1755. Hans Kaare faar igen den gaard, han formedelst ulovlig skovhugst var frasat.
1776. Niels Olsen. Forsiddelse.

12. Gaard. 1705: 2 halve gaarde à 2.5.1.1; 1743: slaaet sammen til 5.2.2.2 og 1757: omrebet 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
½ gaard.
1705. Unge Hans Christensen.
½ gaard.
Jacob Rasmussen.
1708. Mogens Rasmussen. Gaardbytte.
1743. Har M. R. begge halve gaarde.
1757. Niels Mogensen, søn. Restancer.

Følgende gaard, der havde nr. 16 i jordebogen 1771, findes ikke i jordebogen 1788:
1706: 5.4.3.2; 1771: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Peder Olsen.
1756. Hans Hansen. P. O. fradømt for restancer og andre misgerninger.
1752. Jacob Nielsen. Afstaaelse. Ægter datteren.

13. Gaard. 1707: 5.6.1.1; 1771: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Gl. Hans Christensen.
1707. Rasmus Laursen. Dødsfald. Ægter enken. ÷ 54.0.6.
.....
c. 1743. Niels Jensen. Savskærer. 1777: ÷ 25.5.5.
1779. Jens Nielsen, søn. Afstaaelse.

14. Gaard. 1705: 5.7.2.1; 1771: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
1705. Jep Hansen.
1720. Søren Christensen, jyde. Dødsfald.
1741. Christen Sørensen, vorned. Dødsfald. Søn.

15. Gaard. 1705: 5.6.1.1; 1755: 4.1.1.2$^{5}/_{11}$; 1758: 5.4.2.1.
1705. Bertel Hansen.
1724. Hans Bertelsen, søn. Dødsfald.
1732. Jens Hansen, Vedde. Dødsfald.
.....
c. 1743. Mogens Jensen.

1745. Jacob Bentzen. Forsiddelse.
1755. ..... Forsiddelse.
Johannes Larsen, skytte.
1758. Jens Rasmussen + sin gl. ½ gaard.
.....
Peder Larsen.
1776. Niels Jensen.
1781. Peder Jacobsen. Forsiddelse.

16. Gaard. 1701: 5.4.1; 1771: 5.4.2.1$^{3}/_{11}$.
Niels Jensen.
1701. Jens Nielsen. Dødsfald.
c. 1743. Gl. Niels Jensen.
.....
c. 1788. Hans Jensen.

17. Gaard. 1685: 1.3.¼.¼; 1741: 4.1.2; 1769: 5.4.3.1$^{3}/_{11}$.
Jens Jacobsen.
1685. Hans Laursen. Afstaaelse. 1717: 16.
1734. Jep Andersen. Alderdom. Svigersøn.
1741. Niels Nielsen Kaare. Restancer. Vorned.
1759. Hans Pedersen, Nidløse. Dødsfald.
1776. Mads Olsen. Dødsfald. Ægter enken. 1775: ÷ 2.0.4.

17 a. Gaard. 1713: 2.7.2.2½.
Ole Christensen.
1713. Rasmus Olsen, søn. Armod.
..... Hans Jørgensen. Gaardbytte.
1725. Jep Andersen, Karsholte. Dødsfald.
1734. J. A. faar foregaaende ¼ gaard til.

18. Gaard. Tersløse vejrmølle. 1696: 2.5.2; 1756: 2.6.1.1$^{7}/_{11}$; 1771: 5.4.2.1$^{5}/_{11}$.
Lars Møller.
1696. Laurids Christensen. Dødsfald. Ægter enken.
1726. Niels Sørensen, Jernbjerg. Dødsfald. Ægter enken.
1737. Christoffer Larsen, søn. Dødsfald.
1756. Christen M. Hviid. Afstaaelse.
1777. Hans Hansen Hviid, bror. Afstaaelse.
1785. Peder Thomasen, fri karl. Ægter enken.

18 a. Gaard. 1718: 2.5.2.
Mads Nielsen. 1716: 32.2.10.
1718. Chresten Pedersen. Dødsfald. 1718: 9.5.
1728. Anders Andersen, jyde. Armod. Fri karl.
1747. Jens Rasmussen. Dødsfald. Ægter enken.

1758. J. R. faar Jens Laursens gaard + ½ af sin gamle, hvoraf resten sagtens gaar til møllen.

Og saa til slut i Tersløse smedens hus, hvortil der 1696—1764 laa ¼ gaard: 1.3.¼.¼.
Christen Sørensen.
1696. Peder Christensen. Armod.
1737. Christen Pedersen, smed. Dødsfald.
1747. Peder Nielsen, smed. Dødsfald. Ægter enken.
1764. Christen Larsen. Dødsfald.
1776. Niels Christensen. Restancer.
Desuden 16 jordløse huse i byen og 3 i sognet og 7 huse med umatrikuleret jord.

2. Karsholte, Tersløse sogn,

hører ligeledes til Tersløsegaards gamle gods, og dens tilliggende udgjorde ca. 30 tdr. hk. De tre bevarede jordebøger viser det i 1743 fordelt paa 7 gaarde (hvoraf 4 halve), 1771 paa 6 gaarde à 5.0.0.1½ og 1788 paa 5 gaarde à 6.0.0.⅘.

Gaardenes opstilling følger, som for Tersløse, jordebogen af 1788.

1. Gaard. 1700: 4.2.1.2.
Niels Hansen.
1700. Bertel Nielsen, søn. Afstaaelse.
.....
c. 1743. Jørgen Hansen.
1745. Oluf Sørensen. Armod. 1777: ÷ 71.1.2.
1779. Jens Olsen, søn. Afstaaelse.

2 a. Gaard. 1705: 3.1.3.2.
1705. Peder Nielsen. Ingen brev.
1734. Jep Pedersen, Søn. Afstaaelse.
1762. Søren Nielsen. Dødsfald. Ægter enken. 1773: ÷ 62.0.15.

2 b Gaard. 1719: 5.1.1; 1756: 4.2.1.1⅘; 1771: 5.0.0.1½.
Forsvundet ved omrebning inden 1788.
Anders Jensen.
1719. Niels Andersen, søn. Dødsfald.
.....
Jacob Larsen.
1734. Christen Madsen. Gaardbytte. Tersløse.

.....
Jørgen Olsen.
1741. Erik Nielsen. Fradømt for forsiddelse.
1756. Niels Eriksen, søn. Alderdom.

3. Gaard. 1705: 3.5.1½.
1705. Niels Laursen. Ingen brev. 1718: ÷ 187.2.9.
1729. Hans Bertelsen. Armod.
.....
Henrik Hansen.
1771. Bertel Hansen. Aftsaaelse.

4. Gaard. 1712: 3.5.1½.
Christen Christensen.
1712. Søren Eriksen. Armod.
.....
Peder Sørensen.
1771. Lars Nielsen. Dødsfald. Ægter enken.

5. Gaard. 1701: 6.4.2.
Erik Pedersen.
1701. Christen Eriksen, søn. Afstaaelse.
.....
c. 1743. Mathias Berthelsen.
.....
1763. Christian Hansen.

Og til slut en halv gaard, der er forsvundet ved omrebningerne i halvtredserne: 1716: 3.4.1.
Christoffer Jørgensen. 1716: ÷ 64.2.11.
1716. Christen Madsen. Dødsfald. Ægter enken.
.....
c. 1743. Christen Nielsen.

3. Atterup, Tersløse sogn,

hører ogsaa til hovedgaardens gamle gods, undtagen 1 gaard (4.7.2), som baroniet skal have faaet fra Sæbygaard før 1763, uden at den dog optræder i jordebøgerne. I Atterup er der hele aarhundredet igennem 5 hele gaarde og ½ gaard. Der er adskillige omrebninger, saaledes at gaardene 1771 er paa 6.7.3.$^{49}/_{55}$ td. hk. og i 1788 6.7.0.$1^{3}/_{11}$.

1 Gaard. 1702: 5.5.2.2.
Svend Hansen.
1702. Niels Sørensen. Dødsfald. Ægter enken. 1714: ÷ 163.2.12.
1743. Christen Sørensen. Dødsfald. Ægter enken.
1783. Søren Christensen, søn. Alderdom .

2. Gaard. 1707: 6.6.1.1.
Jens Nielsen.
1707. Arrild Pedersen. Fradømt for Udygtighed.
c. 1743. Jens Kaare.
1744. Jens Nielsen. Armod.
.....
Jens Jensen.
1771. Niels Mortensen. Forsiddelse.
1776. Hans Christiansen. Forsiddelse.
1781. Christen Laursen. Dødsfald og armod. Tjenstudygtig.
1785. Ole Pedersen. Forsiddelse.

3. Gaard. 1701: 6.2.1.1.
Svend Hansen.
1701. Mads Nielsen. Afstaaelse.
1741. Oluf Pedersen. Dødsfald. Vorned. 1704: ÷ 64.4.2½.
Gaarden faar 1.3.3 tdr. hk. jord fra Peder Arrildsen p. gr. a. hans restancer.
..... Hans Madsen. Dødsfald.
1761. Søren Madsen. Restancer.
1771. Henrik Hansen. Forsiddelse. 1775: ÷ 100.4.11½.
1778. Niels Christiansen. Forsiddelse.

4. Gaard. 1719: 7.7.2; 1739: 5.0.1.1.
1719. Ole Laursen. Ingen brev.
1734. Peder Arrildsen. Alderdom. Ægter datteren.
Mister 2.7.0.2 tdr. hk. Restancer.
1744. Niels Nielsen. Dødsfald. Ægter enken.
.....
Lars Christensen.
1756. Christen Jensen. Forsiddelse.
1758. Hans Pedersen. Forsiddelse.

5. Gaard. 1701: 7.2.5.
Niels Jensen.
1701. Niels Laursen Kaare. Alderdom. Eskildstrup.
c. 1743. Niels Kaares enke. Dødsfald.
1744. Niels Svendsen. Alderdom.

1776. Hans Andersen, søn. Afstaaelse.
1779. Niels Pedersen. Forsiddelse.

Til slut en halv gaard.
1739: 1.3.3; 1764: 3.1.2.$^{3}/_{11}$; 1771: 3.1.2.$^{6}/_{7}$.
1739. Peder Jørgensen, smed. Peder Arrildsens Restancer.
1764. Rasmus Thomasen. Dødsfald. Ægter enken.
1771. Hans Christiansen. Afstaaelse.
1777. Jens Jensen Hjort. Afstaaelse. Kindertofte.

Desuden hører til Atterup 4 huse med jord.

4. Brandstrup, Tersløse sogn.

Brandstrup by har omkring 1721 4 hele og 3 halve gaarde, godt 30 tdr. hk., som hører til Tersløsegaards gamle gods. Brandstrup optræder ikke i jordebogen 1743 og heller ikke i hoverireglementerne omkring 1770, derimod er den opført med 6 gaarde à 5.6.1.1$^{1}/_{3}$ i jordebogen af 1788. I mellemtiden er 3 tdr. 6 skp. hk. tilmageskiftet fra Bødstrup gods. De manglende jordebøger, manglende fæstebreve og omrebningerne gør, at det ikke er muligt at opstille fuldstændige ejerlister fra Brandstrup.

1. Gaard, en saakaldt boelig paa 3.1.
Ole Jørgensen. 1710: ÷ 53.0.8.
1710. Christen Hansen. Dødsfald. Ægter enken.
Oluf Hansen, smed.
1741. Niels Olsen Kaare. Armod. Husmand.

2. Gaard. 1718: 5.1.1.1.
Peder Christensen. 1718: ÷ 145.2.14.
1718. Niels Jensen. Dødsfald. Ægter enken.
..... Svend Nielsen.
1731. Peder Hansen. Dødsfald.

3. Gaard. 1705: 4.1.
1705. Steffen Pedersen. Ingen brev.
1726. Hans Steffensen, søn. Dødsfald.
1732. Peder Nielsen, vorned. Restancer.
..... Mads Pedersen.
1742. Oluf Hansen, smed. Afstaaelse.
1755. Niels Sørensen. Rømning.

4. Gaard. 1716: 3.7.2½.
Jacob Folmer. 1707: ÷ 44.4.1.
1716. Niels Pedersen. Armod.

5. Gaard. 1719: 3.7.2½.
Henrik Jacobsen.
1719. Erik Andersen. Udygtighed.

6. Gaard. 1721: 5.0.2.2.
Jens Andersen.
1721. Peder Poulsen, jyde. Dødsfald. Ægter enken.
1732. Niels Hansen, Kongsted. Armod.
1737. Oluf Mogensen.

7. Gaard. 1722: 5.0.2.2.
Jørgen Jørgensen.
1722. Niels Olsen Kaare. Armod. Ægter datteren.

De følgende fæstere er det ikke muligt med sikkerhed at anbringe paa bestemte gaarde. Men som ovenfor omtalt optræder i jordebogen af 1788 6 gaardmænd i Brandstrup:

1. Lars Nielsen.
2. Søren Larsen.
3. Ole Kaare.
4. Peder Nielsen.
5. Svend Pedersen.
6. Peder Kaare og desforuden 6 jordløse huse.

Nidløse sogn.

1. Tersløsegaard ejer kirketienden, der udgør 11 tdr. 4 skp. hk. og har fæstet kongetienden af kommunitetet (efter en jordebog fra 1784).

2. Kongsted.

Her har Tersløsegaard en ca. 10 tdr. hk., mens resten tilhører Hellestrup gods. Jorden er i 1743 delt paa en præstegaard og halvanden bondegaard, men under akademiet bliver de omrebet til 2 gaarde af samme størrelse som Hellestrups gaarde i Kongsted (5.6.1.1$\frac{1}{12}$). Gaardene i Kongsted betaler størstedelen af landgilden til kirken, men hoveripenge til Tersløsegaard.

1. Gaard. (9. gaard af de 12 gaarde. 1788). 1743: 5.3.3.1.
Niels Jensen.
1698. Mads Nielsen, Karsholte. Dødsfald. Ægter enken.
c. 1743. Christen Enevoldsen.
1781. Peder Nielsen, 59½ tomme høj. Dødsfald.

2. Gaard. (3. gaard af de 12 gaarde 1788). 1715: 3.1.1.
Laurs Jensen. 1704: ÷ 13.5.6.
1715. Laurs Nielsen.
Jens Pedersen.
1744. Jørgen Klemmesen. Armod.
1761. Lars Pedersen. Restancer.

3. Gaard. 1707: 1.4.3.2.
Herr Hans Meier.
1707. Herr Claus Winsløf. Dødsfald. Sognepræst i Nidløse.

3. Verup, Nidløse sogn.

Her erhvervede Holberg et stykke jord fra universitets bogtrykkergods.

1743: 3.5.3.2; 1769: 5.0.1.0.
1743. Christen Enevoldsen, Niels Nielsen, svogre.
1755. Christian Jensen, smed, faar 1.6.3.2½. C. E. afstaar.
1756. Peder Philipsen, faar 1.6.3.2. N. N. opsiger.
.....
c. 1769. Hans Pedersen har 2.4.3.2.
Jens Larsen har 2.3.1.1.
1771. Jørgen Hansen. H. P. bytter.
1777. Rasmus Nielsen Kaare. Forsiddelse. Kass. soldat.

Stenlille sogn.

Her ejede Tersløsegaard fra gammel tid 1 gaard i Tjørntved. Den har i 1738 4.0.3, men i 1788 har den 9.1.2.1⅙.

Hans Hansen. 1704: ÷ 11.4.4.
1718. Jens Nielsen. Dødsfald. 1718: ÷ 118.0.5.
1738. Matthias Hansen. Dødsfald. Ægter enken.
1776. Hans Mathisen, søn. Dødsfald.

Umatrikuleret jord.

I Holbergs godsherretid uddeles der umatrikuleret sædegaardsjord til en del husmænd.

1746 faar Hans Pedersen »Orned« fra hovedgaarden mod at være skovfoged og betale 8 rdl. aarlig.

Og i Stenlille sogn tildeles der en række husmænd saa megen jord, at de faktisk bliver gaardmænd. De betaler en høj landgilde til herremanden, da de er skattefri undtagen for personlige skatter:

1746 faar 3 husmænd i Orrebo 9.2 ny sædeland, Gedekrogen i Orrebo skov mod at betale 20 rdl. aarligt. Samme aar faar en skovfoged mod at betale 10 rdl. aarlig yderligere jord fra hovedgaarden i Orrebo.

1747 faar 4 husmænd i Kveldinghøj ny sædejord, nemlig Agernevænget i Vesterskoven i Orrebo skov, og aaret efter faar samme 4 og 3 andre husmænd resten af Vesterskoven og Bertelsvænget mod at betale 33 rdl. 2 mk. Efter jordebogen 1788 er Kveldinghøj fordelt paa 3 husmænd, der sagtens har ca. 10 tdr. hk. hver og deraf betaler 19 rdl. 2 mk. 6⅔ sk. og desuden 2 jordløse huse. Herefter følger navnene paa de tre jordbesiddende »husmænd«:

1. Gaard.

1747. Hans Christensen. Ny jord.
1747. Christen Larsen, fri karl. Dødsfald. Ægter enken.
1748. Mere ny jord.
1749. Lars Enevoldsen. Afstaaelse. 1769: ÷ 1.2.1½.
1771. Nicolai Berner. Dødsfald.
1776. Ole Christensen. Afstaaelse. Aagaard.
Lars Jensen.
1786. Niels Hansen. Dødsfald. Ægter enken.

2. Gaard.

1774. Lars Jensen.
1777. Anders Christensen. Fraflytning. Tjørntved.

3. Gaard.

1771. Abelin Christian Mikkelsen.
Jørgen Eilersen, fri karl.
1785. Niels Olsen, tømmermand. Afstaaelse.

Endelig skal her som exempel paa ejerskifte i et hus nævnes en række ejere af Kragebrohuset, hvorfra der førtes tilsyn med Hareholm, Sønderskov og Heslet.

Niels Handskemager.
1717. Rasmus Laursen. Dødsfald. Ægter enken.
1719. Søren Andersen, uformuende. R. L. faar S. A.s gaard i Tersløse.
1756. Hans Ibsen og Bolle Hansen deler huset, som H. I. har haft „fra Holbergs tid".

Alle fornævnte gaarde er beliggende i Holbæk amt. Desuden havde Tersløsegaard jord i et par landsbyer i Sorø amt.

1. Eskildstrup, Munkebjergby sogn.

1. Gaard. 1710: 13.1.0.1.
Ole Nielsen. 1710: ÷ 106.0.4.
1710. Christen Pedersen, jyde. Dødsfald.
c. 1743. Jens Nielsen.

2. Gaard. 1708: 13.2.2.
Laurs Jensen. 1708: ÷ 19.1.11.
1708. Laurs Hansen. Dødsfald. Ægter enken.
1722. Laurs Hansen opgiver halvdelen.
1727. Peder Olufsen. Sygdom.
1731. Anders Hansen. Dødsfald. Tersløse.
1742. Lars Henriksen. Alderdom.

Den anden halvdel gik 1722 til Dines Danielsen, husmand.
1724. Hans Sørensen, Atterup. Sygdom.
1725. Rasmus Jensen. Gaardbytte.
1727. Ole Nielsen, Atterup. Armod.
c. 1743 er de to halvdele igen samlet.

3. Gaard. 1703: 3.4.1.1.
Christoffer Krog.
1703. Rasmus Jensen. 1707: ÷ 12.1.
1725. Hans Sørensen. Gaardbytte. 1710: ÷ 47.1.4.
1730. Mikkel Nielsen. Dødsfald. Vorned, frigivet 1714 fra Brorup.
c. 1743. Niels Hansen.
c. 1770. Kristen Nielsen.
1776. Ole Hansen. Dødsfald.

2. Vandløse, Stenmagle sogn.

1. Gaard. 1714: 10.3.3; 1737: 5.1.3½.
Hans Wendzel Starck, Leutenant, † 1711,
g. m. Mette Christensdatter. 531.4.10.
Joachim Christoffer Starck, søn, † 1714. 20.1.4.
Sofie Amalie Starck, datter, † 1714. 23.5.14.
1714. Jacob Mathiasen Cleif, kaptajn. Dødsfald.
1720. Rasmus Jørgensen. Afstaaelse. Ladefoged paa Tersløse.
1734. Mathias Jacobsen, Lund. Slet tilstand.
Niels Pedersen.
1741. Peder Nielsen, søn. Sygdom. Gaarden deles.

2. Gaard. Halvdelen af foregaaende 5.1.3½.
1737. Erik Andersen.
1752. Niels Eriksen, søn. Afstaaelse.

3. Gaard. 1696: 2.3; 1743: 4.6.
Jørgen Jørgensen, jyde.
1696. Mikkel Hansen. Armod.
1725. Hans Mikkelsen. Dødsfald.
1734. H. M. faar halvdelen af næstfølgende gaard.

4. Gaard. 1701: 5.3.1.2; 1734: 3.0.1.2.
Niels Jensen.
1701. Jens Eriksen. Armod.
1728. Jokum Jokumsen. Dødsfald. Fri karl.
1734. Claus Sørensen. Slet tilstand. Kbh. magistratsbonde.

Aarsager til Fæsteskifte.

Af de 222 fæstebreve fra gaarde under Tersløsegaard, der er bevaret i fæsteprotokollen, anfører de 27 ingen aarsag til fæsteskiftet. Af de øvrige fæsteskifter skyldes 30 % dødsfald, 10 % alder og sygdom, 40 % armod el. forsiddelse og de sidste 17 % forsk. aarsager som opsigelse, flytning, bytte. Kun 17 % af gaardene gaar ved arv fra far til søn, medens efter 50 % af alle dødsfald (undtagen faderens) den nye ejer ægter formandens enke). Forholdene er ikke ensartede under de forskellige ejere. Holberg sætter paa Tersløsegaard kun 3 af 11 bønder fra gaarden af armod og paa Borrupgaarden kun 1 af 4. Dog er tallene her saa smaa og sikkert unøjagtige, da flere fæste-

breve aldrig er blevet indført i protokollen, at man skal være forsigtig med at slutte noget om særlig humanitet hos Holberg af den grund. En anden tendens hos Holberg er derimod tydelig. I modsætning til baade sine forgængere og sine efterfølgere opretter han nye gaarde ved at tildele husmænd umatrikuleret jord. Hele 5 af de omtalte 11 fæstebreve under Tersløsegaard omhandler tildeling af ny sædejord til fordel for 1 husmand paa Husegaard, 4 husmænd i Orrebo og 7 husmænd i Kveldinghøj.

Forholdene under akademiet er særlig strænge, navnlig i halvfjerdserne og firserne 1770—86 sætter akademiet 24 af 42 bønder fra gaarden for armod eller forsiddelse. Tilsyneladende har forretningsgangen været den samme paa andre dele af akademiets gods. Hele landsbyer ryddes for ejere, der har forsiddet deres gaarde, og unge husmænd og landsoldater sættes ind. Saaledes fjernes i foraaret 1781 5 bønder fra Bromme by for forsiddelse; af Brorupgaardens 36 gaardmænd er der da ogsaa 7, der rømmer inden for et tidsrum af 30 aar. Om de bedste forhold paa godset vidner det heller ikke, at det som nævnt skulde være nødvendigt 1782 at ansætte en tersløsebonde som hemmelig spion, for at han kan berette, hvad der i smug gaar i svang til akademiets skade. Det var skik paa godset, at en bonde med en nyfæstet gaard overtog ikke blot formandens mangelfulde besætning, men ogsaa hans restancer til herremanden. At det var en alvorlig ting at overtage en saadan gaard, viser det, at en husmand i Krøjerup som vederlag, fordi han bytter hus med skoleholderen, velvilligst faar løfte paa i k k e at skulle fæste gaard paa godset mod sin vilje. I Havrebjerg betaler en bondekarl en anden 70 rdl. for at overtage en gaard, der var blevet den første paatvungen. Men akademiet havde ingen gavn af at lade restancerne gaa i arv, hvis de alligevel aldrig blev betalt. »Jeppe« omtaler jo som et særsyn sin bedstefader, der gik i sin grav uden restancer. — I begyndelsen af firserne anlægger akademiet der-

for en ny fremgangsmaade: Bønderne maa ved fæsteovertagelse skrive under paa at arbejde mulige restancer af, enten paa teglværket eller i godsets husmandshuse.

Landgilde.

Landgildens art og ogsaa dens størrelse veksler i aarhundredets Løb.

Ifølge jordebogen betalte fæsterne i 1743 væsentlig deres afgifter i penge.

By	1 hel gaard (Gennemsnit)	Landgilde (Gennemsnit)
Tersløse	5 tdr. 3 skp. hk.	5 rdl. 3 mk. 1 td. havre 1 lam, 1 gaas, 2 høns, 20 æg.
Karsholte	6 tdr. hk.	7 rdl. 2 mk.
Atterup	6 tdr. hk.	1 rdl. 2 mk. 3 tdr. havre.
Tjørntved	4 tdr. hk.	5 rdl.
Eskildstrup	13 tdr. hk.	12 rdl.
Vandløse	5 tdr. hk.	6 rdl.

I halvtredserne foregaar der omrebning af byerne og samtidig en omlægning af landgilden. Alle gaarde og alle afgifter i samme by bliver lige store, og afgifterne betales for de flestes vedkommende i naturalier. Følgende opstilling viser forholdene i 1770:

By	Gaard	Landgilde			
		rug	byg	havre	
Tersløse	5.4.2.1$\frac{3}{11}$	1 td.	2 tdr.	2 tdr.	1 rdl. 10 sk.
Karsholte	5.0.0.1½		2½ td.	1$\frac{3}{16}$ td.	1 rdl. 10 sk.
Atterup	6.7.3.$\frac{49}{55}$		2 tdr.	2 tdr.	1 rdl. 10 sk.
Verup	2.4.3.2				2 rdl.
Tjørntved	4 tdr. hk.				5 rdl.

Ved at undersøge kornpriserne i kapitelstaxterne for de enkelte aar, kan man konstatere, om denne omlægning fra betaling i penge til naturallevering har været til skade eller til gavn for bønderne.

Vi tager f. ex. Tersløse by. I aarhundredets første halvdel betales foruden de 2 tdr. havre og de saakaldte

smaa bede 5 rdl. i kornlandgilde eller ca. 1 rdl. pr. td. hk., hvad der forresten er en billig landgilde sammenlignet med de øvrige sjællandske godser. — De 5 rdl. betales i stedet for 1 td. rug og 2 tdr. byg, hvad der godt kunde betale sig for godsejeren i aarhundredets første halvdel, da kornpriserne var meget lave. I den følgende opstilling ser vi prisen paa 1 td. rug og 2 tdr. byg stillet over for bøndernes betaling i de enkelte aar.

	1 td. rug 2 tdr. byg efter kapitelstaxten	Landgilden
1731	3 rdl. 56 sk.	5 rdl.
1743	4 rdl. 56 sk.	5 rdl.
1756	7 rdl. 48 sk.	1 td. rug 2 tdr. byg
1762	7 rdl. 80 sk.	1 td. rug 2 tdr. byg
1771	9 rdl.	1 td. rug 2 tdr. byg
1786	10 rdl.	1 td. rug 2 tdr. byg

Vi ser altsaa, at ændringen i landgilden fra penge til naturalier netop falder i halvtredserne, da kornpriserne stiger. Saa snart 1 td. rug og 2 tdr. byg er dyrere end 5 rdl., kan det ikke længere betale sig for herremanden at modtage betalingen i penge, og resultatet er, at bønderne i kornlandgilde ved aarhundredets Slutning betaler 2 rdl. pr. td. hk. mod 1 rdl. pr. td. hk. ved aarhundredets begyndelse.

Hoveri og hoveripenge.

Langt de fleste gaarde yder hoveriet i natura. I fæstebrevene kan man ikke se, hvor stort dette hoveri var. Der staar som regel kun »det tilskiftede og uskiftede arbejde lige med andre i byen«. Men som følge af loven af 1769, der kræver indsendelse til generallandvæsenskollegiet af hoverireglementer, har vi opgivelser fra Tersløsegaard ved denne tid. Hver bonde yder af en hel gaard 46 spanddage (d. v. s. arbejdsdage med heste, vogn, plov el. harve og 1 karl og 1 dreng) og 80 gangdage med karl og 56 gangdage med pige; det bliver 182 dage i alt og er ikke haardt hoveri i forhold til andre godser. Det skyldes det

forhold, at Tersløsegaards hovedgaard er lille i forhold til bøndernes antal. Ved den oederske hoveriforordning 1771 nedsættes hoveriet for hele landet til 48 gangdage og 96 spanddage af en gaard paa 6 tdr. hk. Da gaardene under Tersløsegaard endda er mindre end denne norm, har det betydet en betydelig, men kortvarig nedsættelse. Allerede 1773 omstødes reformen, og bønderne skal igen yde hoveri efter gl. skik og brug. Avlingshoveriet (altsaa pløje- og høstarbejde) skal ydes »efter behøvende«, mens resten af hoveriet fastsættes af amtmanden og 2 uvildige mænd efter de lokale forhold. Dette sidste bliver for Tersløsegaards vedkommende kun 9 spanddage og 23 gangdage.

Dette gælder som sagt langt de fleste gaarde, navnlig saa godt som alle gaarde i hovedgaardens sogn, men enkelte gaarde betaler hoveripenge i stedet for at yde selve arbejdet.

I 1743 yder 14 af 48 gaarde hoveripenge, mens hoverireglementet 1770 anfører hoveripenge for 7 gaarde af 39. Men naar man ser nærmere paa disse hoverifri gaarde, ser man, at der for dem gør sig ganske særlige forhold gældende. Alle gaarde af normal størrelse i rimelig afstand fra hovedgaarden gør arbejde. Hoverifri er derimod i Tersløse den halve gaard, der ligger til møllen og Niels Kaares ¾ gaard i 1743. Ved omrebningerne mister denne sidste sin hoverifrihed. I Atterup er der i 1743 2 kvarte gaarde, der yder penge i stedet for hoveri, de slaas i aarhundredets løb sammen til en halv gaard, der bevarer sin hoverifrihed. De 3 hoverifri gaarde i kongsted har en særlig stilling, de betaler landgilde til kirken og hoveriafgift til gaarden. I Vandløse er paa grund af afstanden alle 4 gaarde hoverifri, og det samme gælder den ene gaard i Tjørntved og i Skellebjerg. 2 smaa gaarde paa noget øde jord, der har tilhørt universitetet, betaler i 1770 en lille hoveriafgift, og det samme gælder 2 enkelte gaarde i Vedde og Eskildstrup. De store, samlede landsbyer i hovedgaardens nærhed yder altsaa hoveri i natura, mens

smaagaarde, strøgods og enkelte fjærne landsbyer nøjes med hoveriafløsning. Mærkeligt er det, at de store og fjærntliggende gaarde i Eskildstrup i 1743 yder hoveri lige med andre. At betale hoveripenge var en stor fordel, selv om arbejdslønnen beregnes meget lavt. Der betales kun 5 rdl. af gaarde af gennemsnitsstørrelse, ca. 1 rdl. pr. td. hk.

Slutning.

Bøndernes øvrige udgifter skal ikke gennemgaas her. Med hoveri, landgilde, tiende, folkeløn, udsæd, kost til tyende, familie og aftægtsfolk og kgl. skatter kom udgifterne saa højt op, at udbyttet gennemgaaende var negativt. Det var ikke en straalende skæbne, der ventede en bondesøn, der fødtes paa Tersløse gods. Først var han tjenestekarl og maaske samtidig landssoldat 6—12 aar. Derefter maa han med eller mod sin vilje overtage en fæstegaard med mangelfuld besætning, tynget af restancer og dertil et par gamle aftægtsfolk, eller han ægter enken. Han har derefter 1 chance mod 2 for at faa lov til at sidde paa gaarden til sine dages ende og vil da — det viser skifteprotokollerne — kunne overlade sine arvinger en gæld paa ca. 50 rdl. Naar man undtager ridefogeden og møller en, er overhovedet ingen af skifterne efter aarhundredets midte positive. Større er sandsynligheden for, at han bliver sat fra gaarden — vi saa at 40 % af fæsterne sattes fra gaarden af armod —, i saa tilfælde bliver der ham overladt et oftest faldefærdigt hus, hvorfra han resten af sin tid kan arbejde for husleje og restancer til gaarden.